Gönderim Tarihi: 19.09.2021

Kabul Tarihi: 04.10.2021

MEHMED ATA BEY'İN ERZURUM VALİLİĞİ (1906)¹

Erzurum Governorship of Mehmed Ata Bey (1906)

Nurullah NEHİR

Öğr.Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi;
nnehir@mehmetakif.edu.tr;

ORCID ID: 0000-0002-3091-5901

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Sultan II.Abdülhamid dönemi bürokratlarından olan Mehmed Ata Bey Beyrut Naibi Mehmed Galib Bey'in oğludur. 1850 yılında İstanbul'da doğan Mehmed Ata Bey Maliye Nezareti bünyesinde memuriyet hayatına başlamıştır. Maliye Nezareti'nin çeşitli kademelerinde görev yapan Mehmed Ata Bey, son olarak aynı nezaretin mektubçuluğu görevini yürütürken görülen lüzum üzerine 1906 yılının ocak ayında Diyarbakır valiliği görevine atanmıştır. Kısa bir süre sonra 1906 yılının mart ayında Erzurum'da başlayan vergi ayaklanması sonucu çıkan karışıklığı bastırmak amacıyla Erzurum Valisi Mustafa Nazım Paşa ile Diyarbakır Valisi Mehmed Ata Bey becağış edilmiştir. Erzurum valiliği görevine 1906 yılının nisan ayında atanan Mehmed Ata Bey bu görevde yaklaşık yedi ay kalabilmiş, sansasyonel bir şekilde Erzurum valiliği görevinden ayrılmıştır. 1906 yılının aralık ayında Şurayı Devlet azalığı görevine atanan Mehmed Ata Bey, bu görevinin ardından Posta ve Telgraf Nazırlığı, Maliye azırlığı görevlerini de üstlenmiş, son olarak da Islah-ı Maliye Komisyonu üyeliğini yürütmüştür. Bu çalışmada 1906-1907 yıllarında Erzurum'da yaşanan ve yaklaşık iki yıl süren vergi ayaklanmaları esnasında valilik görevini üstlenen Mehmed Ata Bey'in yaklaşık yedi aylık valilik döneminde yaşanan olaylar incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Mehmet Ata Bey, Vali, Erzurum, Ayaklanma

Abstract

Me Mehmed Ata Bey, one of the bureaucrats during the reign of Sultan Abdulhamid II, is the son of Mehmed Galib Bey, the Regent of Beirut. Born in Istanbul in 1850, Mehmed Ata Bey started his career as a civil servant within the Ministry of Finance. Mehmed Ata Bey, who served at various levels at the Ministry of Finance, was appointed as the governor of Diyarbakır in January 1906, when he was last working as the letter correspondent at the same ministry. After a short while, the governor of Erzurum, Mustafa Nazım Pasha and the governor of Diyarbakır Mehmed Ata Bey were deposed in order to suppress the confusion that broke out as a result of the tax revolt that started in Erzurum in March 1906. Mehmed Ata Bey, who was appointed as the governor of Erzurum in April 1906, remained in this position for about seven months and resigned from the governorship of Erzurum in a sensational way. Mehmed Ata Bey, who was appointed as a member of the Council of State in December 1906, also took on the duties of the Post and Telegraph Minister, the Minister of Finance, and lastly, he was a member of the Improvement Commission. In this study, the

¹ Bu çalışma 6-9 Aralık 2020 tarihleri arasında düzenlenen "EUROASIA SUMMIT Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7" isimli sempozyumda sunulan "Mehmed Ata Bey'in Memuriyet Hayatı" isimli çalışmanın genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

events that took place during the seven-month governorship period of Mehmed Ata Bey, who undertook the duty of governor during the tax riots that took place in Erzurum in 1906-1907 and lasted for about two years, will be examined.

Keywords: Mehmet Ata Bey, Governor, Erzurum, Uprising

1. GİRİŞ

Sultan II.Abdülhamid dönemi devlet adamlarından olan Mehmed Ata Bey, 1850 yılında İstanbul'da doğmuştur. Beyrut Naibi Mehmed Galip Bey'in oğludur. Sıbyan mektebindeki ilk öğreniminden sonra Şehzadebaşı, Tekirdağ rüşdiye mektepleri ile Beyrut'ta bulunan dini medresede sarf, nahiv, mantık, farsça, fen bilgisi ve coğrafya tahsil etmiştir. Ayrıca özel öğretmenlerden de edebiyat, akaid ve bir miktarda Fransızca dersi alan Mehmed Ata Bey, Arapça ve Farsçadan başka Fransızca da biliyordu. (BOA.DH.SAİD.d 4/908; Arslan, 2020) Devlet adamlığının yanı sıra entelektüel birikimiyle de dikkat çeken Mehmed Ata Bey, Türk yazın hayatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Fransızcadan edebi ve diğer türlerden eserler tercüme eden Mehmed Ata Bey, Galip Ataç ve Edebiyatçı Nurullah Ataç'ın babasıdır.

2. MEHMED ATA BEY'İN MEMURİYET HAYATI

Mehmed Ata Bey, ilk olarak 22 Haziran 1869 tarihinde 19 yaşında iken mülazemetle² Dersaadet Ticaret Mahkemesi dairesinde çalışmaya başlamıştır. 13 Eylül 1869 tarihinde 50 kuruş maaş ile aynı dairede memuriyet hayatına başlayan Mehmed Ata Bey, 21 Mart 1872 tarihinde buradaki görevinden istifa ederek ayrılmıştır. 5 Eylül 1872 tarihinde mülazemetle Mektubi-i Maliye Rumeli kaleminde tekrardan işe başlayan Mehmed Ata Bey, 8 Nisan 1873 tarihinde yeniden teşkil olunan Demiryolları Muhasebe merkezine 200 kuruş maaş ile nakil olunmuştur. Memuriyetine ek olarak eğitim faaliyetlerinde de bulunan Mehmed Ata Bey, Demiryolları Muhasebe merkezindeki işine ek olarak 2 Mayıs 1876 tarihinden itibaren 95 kuruş maaş ile Darü'l-muallimîn sıbyan mektebi rik'a muallimliği, 2 Mayıs 1876 tarihinden itibaren de 250 kuruş maaş karşılığında Sütluçe mekteb-i rüşdiyesi imla ve inşa muallimliği görevlerini üstlenmiştir. 13 Mart 1877 tarihinde Demiryolları Muhasebe merkezinin Nafia Nezareti bünyesine iltihak etmesi üzerine, Mehmed Ata Bey, Nafia Nezareti'nde çalışmayarak buradaki görevinden ayrılmıştır. Haziran 1877 tarihinde Darü'l-muallimîn sıbyan mektebindeki rik'a öğretmenliği

² Mülazemet, bir memuriyete geçmek üzere bir daireye maaşsız devam ve hizmet etmek anlamında kullanılmaktadır. (Bkz.Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, Ağustos 2019, s.1398)

görevinden ayrılan Mehmed Ata Bey, bu tarihten itibaren 6 ay müddetle aylık 250 kuruş maaş ile Nafia Nezareti bünyesinde oluşturulan İane-i Muhacirîn Komisyonu katipliği görevini ifa etmiştir. 1878 yılından 28 Ocak 1880 tarihine kadar Sütölçe mekteb-i rüşdiyesi imla ve inşa muallimliğini yürüten Mehmed Ata Bey, bu tarihte söz konusu muallimlik görevinden ayrılarak 1350 kuruş maaş karşılığında Adliye Nezareti muhasebe kalemi Arabistan katipliği görevine başlamıştır. Adliye Nezareti'ndeki görevini çok kısa bir süre yürüten Mehmed Ata Bey, 12 Mart 1880 tarihinde 2000 kuruş maaşla Edirne vilayeti aşar ve ağnam nezareti, 10 Kasım 1881 tarihinde 3500 kuruş maaşla Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayeti aşar ve ağnam nezareti, 8 Nisan 1883 tarihinde yine 3500 kuruş maaşla Manastır vilayeti aşar ve ağnam nezareti, 16 Ekim 1884 tarihinde ise Selanik vilayeti aşar ve ağnam nezareti görevlerine atanmıştır. Aşar nezaretlerinin 16 Mart 1886 tarihinde lağvedilmesi üzerine Selanik vilayeti aşar ve ağnam nezareti görevinden ayrılan Mehmed Ata Bey, 4 Haziran 1886 tarihinde 2000 kuruş maaş ile Meclis-i Maliye ikinci sınıf mümeyyizliğine tayin olmuştur. Meclis-i Maliye'deki görevine ek olarak taşrada yaşanan olayların tahkik, teftiş ve refakat işlerini de üstlenen Mehmed Ata Bey, Nafia Nezareti'nin tahsisatlarındaki sarfiyatın suistimalinin tahkiki için 14 Şubat 1889 tarihinden itibaren geçici olarak İzmir'e gitmiş, 21 Haziran 1889 tarihiyle 28 Temmuz 1889 tarihleri arasında da Şehremaneti'ne mülhak kazaların aşar müzayedesini ihalesi işini yürütmüş, ardından da 25 Mayıs 1890 tarihinde Gebze, Kartal ve Küçükçekmece kazaları aşar ihalesini yürütme görevlerini üstlenmiştir. 7 Ağustos 1890 tarihinde Meclis-i Maliye ikinci mümeyyizlik görevinden ayrılan Mehmed Ata Bey, aynı tarihte 3000 kuruş maaş ile Devair-i Maliye müfettişliği refakati görevine atanmıştır. 27 Aralık 1890 tarihinde bu göreve ek olarak Muhasebe-i Maliye Maaşât ve Eshâm şube müdürlüğü görevine atanan Mehmed Ata Bey, söz konusu görevleri yaklaşık üç yıl ifa etmiştir. 7 Eylül 1893 tarihinde 4000 kuruş maaş ile Meclis-i Maliye Başkitabet Muavinliği görevine tayin edilen Mehmed Ata Bey, bu görevi ifa ederken vazifesine ek olarak yeniden muvakkat bir görev daha üstlenmiştir. 22 Temmuz 1896 tarihinde Beyrut vilayeti vergi defterlerindeki tahrifatın incelenmesi ile Suriye ve Halep vilayetleri maliye muamelatının teftiş edilmesi görevini ifa etmek üzere söz konusu vilayetlere giden Mehmed Ata Bey, bu görevi esnasında, 19 Kasım 1896 tarihinde muavin olduğu Meclis-i Maliye Başkitabeti'ne 5000 kuruş maaşla Başkatib olarak atanmıştır. Yaklaşık beş yıl bu görevi yürüten Mehmed Ata Bey, 22 Nisan 1901 tarihinde Posta ve Telgraf müfettiş-i umumiliği görevine, 1 Temmuz 1901 tarihinde de mevcut görevine ek olarak Maliye Nezareti mektupçuluğu görevine getirilmiştir. Mehmed Ata Bey Maliye Nezareti mektupçusu olarak

Maliye Nazırı'nın özel görevlendirmesi üzerine 31 Temmuz 1905 tarihinde aşar ihalesinde yolsuzluklar olduğuna dair bazı iddiaları araştırmak için 2 aylığına Halep vilayetine gitmiştir. Halep'teki görevini ifa ederken Diyarbakir'de yaşanan bir vali atama problemi Mehmed Ata Bey'in memuriyet hayatını etkilemiştir. O tarihte Diyarbakir Valisi olarak atanan Halep Valisi Osman Kâzım Paşa'nın hastalığı sebebiyle uzunca bir müddet yeni görev yeri olan Diyarbakir'e gidememesi dolayısıyla Diyarbakir valiliği görevi için yeni bir isim aranmıştır. Dahiliye Nezareti'nin Diyarbakir'in ehemmiyetinden dolayı vekaletle daha fazla yönetilmemesi yönündeki mütalaası sonucu ehliyet ve güvenirlüğünden dolayı Halep'de teftiş amacıyla bulunan Mehmed Ata Bey 8 Ocak 1906 tarihinde Diyarbakir valiliği görevine atanmıştır. (BOA.DH.SAİD.d 4/908; BOA.DH.SAİD.d 150/187; BOA.İ.DH.1441/4 8 Ocak 1906)

İlk valilik deneyimini 1906 yılında Diyarbakir'de yaşayan Mehmed Ata Bey, aynı yıl becayiş usulüyle Erzurum valiliği görevine atanmıştır. (Özcan, 1991, s.34) Dönemin Erzurum valisi Mustafa Nazım Paşa 5 Nisan 1906 tarihinde Diyarbakir valiliği görevine atanırken Mehmed Ata Bey de Erzurum valiliğine getirilmiştir. (BOA,İ.DH.1444/24-(5 Nisan 1905). Erzurum valiliği görevine atanan Mehmed Ata Bey, 29 Ekim 1906 tarihine kadar bu görevi yürütmüştür (Demirel, 1991). Mehmed Ata Bey Erzurum valiliği görevinden ayrıldıktan sonra da Şurayı Devlet üyeliğine atanmıştır. (BOA,İ.DH.1451/22 (29 Aralık 1906)

Şurayı Devlet üyeliği görevinde iki yıla yakın bir süre kalan Mehmed Ata Bey, 2 Ağustos 1908 tarihinde Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa kabinesinde Posta ve Telgraf nazırlığı görevine getirilmiştir. (BOA, İ.DUİT.7/54 (2 Ağustos 1908)

İttihat ve terakki yönetimiyle yıldızı barışmayan Mehmed Ata Bey 1919 yılına kadar herhangi bir görev üstlenmemiştir. Mütareke hükümetleri zamanında 24 Şubat 1919 tarihinde Ahmed Tevfik Paşa hükümetinde Maliye Nazırlığı görevini üstlenen Mehmed Ata Bey bu görevini fazla yürütememiştir. (BOA,İ.DUİT.9/54(24 Şubat 1919) Kabinenin çok kısa bir zamanda dağılması üzerine boşta kalan Mehmed Ata Bey, 7 Nisan 1919 tarihinde Islahat-ı Maliye Komisyonu üyeliğine atanmıştır. (BOA. MV.215/24 (7 Nisan 1919). Mehmed Ata Bey bu göreve atandıktan 11 gün sonra 18 Nisan 1919 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

2.1. Mehmed Ata Bey'in Aldığı Nişanlar

- 14 Ağustos 1884-Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Sânisî
- 20 Mayıs 1890 Dördüncü Rütbeden Mecidî Nişanı

- 16 Nisan 1893 Rütbe-i Sâniye Sınıf-ı Müttemayizi
- 16 Nisan 1895 Rütbe-i Evvel Sınıf-ı Sâni
- 4 Ekim 1898 Ulâ Sınıf-ı Evveli
- 12 Mayıs 1900 İkinci Rütbeden Mecidi Nişanı
- 22 Eylül 1902 Rütbe-i Bâlâ
- 9 Ekim 1905 İkinci Rütbeden Nişan-ı Âli-i Osmani(BOA.DH.SAİD.d 4/908)

2.2 Mehmed Ata Bey'in Eserleri

Mehmed Ata Bey devlet memuriyeti görevinin yanı sıra çok sayıda edebi ve tarihi eser de kaleme almıştır. *Sabah*, *Musavver Mir'ât-ı Âlem*, *Diyojen*, *Tarîk*, *Mekteb*, *Servet-i Fünûn* ve *Pul* gibi gazete ve dergilerde çoğu maliye ile ilgili olmak üzere değişik konularda binlerce makale yazmış, bazı yazılarında *Mefharî* takma adını kullanmıştır.

Mehmed Ata Bey'in başlıca eserleri şunlardır:

1. *Musavver Elmenah*: Batı dillerine almanak şeklinde geçmiş olan bu eser Arapça kelimenin etimolojisine dair bir risâledir.
2. *İktitâf* (İstanbul 1313-1321): Dört ciltlik bir genel edebiyat antolojisidir; uzun yıllar orta dereceli okullarda yardımcı ders kitabı olarak okutulmuştur.
3. *Tercüme Mecmuası* (İstanbul 1329): *İktitâf*'ın tercüme kısımları gibi yabancı dilde yazılmış bazı metinlerin çevirisini ihtiva eder.
4. *Güft ü Şenîd* (İstanbul 1303r./1304): Bazı ibretli hikâyelerin toplandığı tarihî ve ahlâkî bir eserdir.
5. *Usûl-i İntihâb* (İstanbul 1329): Raoul de la Grosserie'den yapılmış idarî ve içtimâî konulu bir tercümedir.

Mehmed Ata Bey'in ayrıca *Üç Fistanlı Kız*, *Leruj Davası*, *Beyaz Boyun Bağlılar* (İstanbul 1307) ve *İşret*, *Kumar*, *Nisvan Belâsı* (İstanbul 1923, 1926) adlı Fransızca'dan çevirdiği tercüme romanları da vardır. Bu eserleri yanında Mehmed Atâ Bey'in adını duyuran asıl çalışması ve en büyük hizmeti, şüphesiz Avusturyalı şarkiyatçı Joseph von Hammer'in Osmanlı tarihine dair meşhur eserini *Devlet-i Osmâniyye Târîhi* adıyla Türkçe'ye kazandırmasıdır. Mehmed Ata Bey bu kitabı, eserin J. J. Hellert tarafından Almancadan Fransızcaya yapılan tercümesinden çevirmiştir. Mehmed Ata Bey bu tercümede, müellifin yer yer yaptığı yanlışlıkları ve öne sürdüğü bazı sübjektif yorumları da kaynaklara ve devrinde çıkan en son araştırmalara dayanarak dipnotları halinde düzeltmiştir. Mehmed Ata Bey, Hammer tarihi tercümesini on beş cilt olarak yayımlamayı tasarlamışsa da 1329-1337 yılları arasında bunun ancak on cildi yayımlanabilmiştir. XI. cildi

ise *Osmanlı Devleti Tarihi* adıyla 1947 yılında Maarif Vekâleti'nce yeni harflerle bastırılmıştır. Neşredilen kısımlar Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Köprülüler devrinin ortalarına kadar gelmektedir. (Özcan, 1991, s.34; Arslan, 2020)

3. MEHMED ATA BEY'İN ERZURUM VALİLİĞİ

1906 yılının mart ayında Erzurum'da Hayvanat-ı ehliye ve Şahsi vergi isimli iki verginin tarh ve tahsilinden dolayı bir ayaklanma çıkmıştır.³ 12 Mart 1906 tarihinde çıkan olaylar halkın telgrafhane önüne toplanmasıyla başlamıştır. (Kars,1997,s.27) Telgrafhane önünde toplanan halkın taleplerini telgraf aracılığıyla direkt olarak Yıldız Sarayı'na iletmek istemesi üzerine Erzurum Valisi Mustafa Nazım Paşa⁴, askerlerden kalabalığa müdahale edilmesini istemiştir. Askerlerin güç kullanımı sonucu kalabalık dağıtılmışsa da olaylar ilerleyen günlerde kontrolden çıkmıştır. Halkın, kendi aralarından seçtikleri temsilciler vasıtasıyla saraya göndermek istedikleri telgraflarda, söz konusu vergilerin yüksekliğine karşın ödeme güçlerinin zayıflığından bahsedilmiş ve bu vergilerin acilen kaldırılması talep edilmiştir. Ancak Vali Mustafa Nazım Paşa'nın Erzurum ahalisinin taleplerinin karşılanmasından ziyade Erzurum'daki asayişin bozulmaması yönündeki iradesi halkın yerel yönetime karşı tepkisinin iyice artırmasına neden olmuştur. (Petrosyan,1974,s.237-238) İlerleyen günlerde ahalinin Erzurum Valisi Mustafa Nazım Paşa'ya olan muhalefetine Erzurum Müftüsü Lütfullah Efendi de destek vermiştir. Lütfullah Efendi, Mustafa Nazım Paşa'nın olayların başlamasına ve büyümesine neden olan davranışlarını eleştirmiştir. (Bayur,1963,s.338) Erzurum ahalisinin 12 Mart 1906 tarihinde vergilere tepki dolayısıyla başlattığı ayaklanma zamanla Erzurum Valisi Mustafa Nazım Paşa'ya karşı bir tepki seline dönüşmüştür. Erzurum ahalisi Yıldız Sarayı'na çektikleri telgraflarla Vali Mustafa Nazım Paşa'nın Erzurum'dan alınmasını talep etmişlerdir. Erzurum halkının tepkisinin vali alınmadan dinmeyeceğine kanaat eden Yıldız sarayı, aldığı bir kararla Mustafa Nazım Paşa'yı Diyarbekir valiliği görevine, Diyarbekir Valisi Mehmed Ata Bey'i

³ 1906-1907 Erzurum Olayları hakkında geniş bilgi için bakınız: Orhan Türkdoğan, *1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması I*, Türk Kültürü, y.22, sy.255, Temmuz 1984; *1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması II*, Türk Kültürü, y.22, sy.256, Ağustos 1984; *1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması III*, Türk Kültürü, y.22, sy.257, Ağustos 1984

⁴ Erzurum valisi Mehmed Şerif Rauf Paşa'nın hastalığı dolayısıyla tayininin Selanik'e çıkması üzerine onun yerine Erzurum valiliği görevine 28 Eylül 1901 tarihinde Musul Valisi Mustafa Nazım Paşa atanmıştır. (BOA.İ.DH.1388/11-28 Eylül 1901).

de Erzurum valiliği görevine atamıştır. (BOA,İ.DH.1444/24-5 Nisan 1905)

Mehmed Ata Bey, Erzurum valiliği görevine başladıktan sonra Yıldız Sarayı Başkıtabet Dairesi'ne yazdığı bir telgrafla Erzurum'daki mevcut durum hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Vali Mehmed Ata Bey, göreve başladığından beri Erzurum'da herhangi bir asayiş probleminin olmadığını, şehirdeki Ermenilerin bir hadise çıkarmalarına imkan verilmeyeceğini, merkez ve mülhakatta bazı memurlar hakkında şikayetlerin olduğunu, bu şikayetlerin de kanun çerçevesinde çözüleceğini belirtmiştir. (BOA.Y.PRK.UM.78/110-17 Mayıs 1906; BOA.DH.TMIK. M.223/14-13 Haziran 1906) Mehmed Ata Bey, valilik görevinin ilk günlerinde Erzurum'da yaptığı gözlemler sonucu tetkik ettiği iki önemli mevzuza da ayrıca dikkat çekmiştir. İlk olarak Erzurum'daki jandarma efradı arasına ehliyetsiz ve kudretsiz kişilerin karıştığını, bu kişilerin teşkilattan ayıklanarak yerlerine yenilerinin seçilmesi için sivil ve askeri temsilcilerden mürekkep bir komisyonun kurulmasını isteyen Mehmed Ata Bey, (BOA. DH.ŞFR.365/82-16 Haziran 1906) ikinci olarak da Erzurum Vali Yardımcısı İbrahim Sosa Bey'in⁵ Erzurum'dan alınması için bir talepte bulunmuştur. Mehmed Ata Bey, söz konusu talebiyle alakalı Dahiliye Nezareti'ne çok önemli gerekçeler sunmuştur. İbrahim Sosa Bey'in konsolosluklara bilgi sızdırdığını, uhdesinde olmayan işler hakkında gizli bilgiler topladığını ifade eden Mehmed Ata Bey, İbrahim Sosa Bey'in yerine de Diyarbakir Vali Yardımcısı Minya Efendi'nin atanmasını istemiştir. (BOA.DH.MKT.1095/40.2-18 Haziran 1906; BOA.DH.MKT.1095/40.1-18 Haziran 1906) Dahiliye Nezareti ise bu talebi uygun görmüş, ancak İbrahim Sosa Bey'in yerine Mehmed Ata Bey'in talep ettiği Minya Efendi'nin değil Van Vali Yardımcısı Ohannes Ferid Efendi'nin ismini sadarete teklif etmiştir. Fakat bu talep sadarete uygun görülmemiş, İbrahim Sosa Bey mevcut görevine devam etmiştir. Mehmed Ata Bey'in görevi esnasında Erzurum'da karşılaştığı sorunlardan bir diğeri de vilayetteki bütçe açığı olmuştur. Gelir gider dengesizliğinden yakınan Mehmed Ata Bey, şehirdeki askeri personele yaklaşık bir yıldır maaş ödenemediğini ifade etmiş, ramazan bayramında biraz avans ile kurban bayramında ödenen bir maaş dışında herhangi bir ödeme yapılamadığından, hem askeri hem de sivil personelin kendisine

⁵ İbrahim Selim Sosa Bey, 1 Nisan 1896 tarihinde Erzurum Vali Yardımcılığı görevine atanmıştır. (BOA.A.MKT.MHM.676/9.3-1 Nisan 1896) Bu görevde 12 yıl kalan İbrahim Selim Sosa Bey, 28 Mart 1908 tarihinde Erzurum Vali Yardımcılığı görevinden azledilmiştir. Sağlık sorunları yüzünden görevinden ayrılan İbrahim Sosa Bey'in yerine Erzurum Vali Yardımcılığı'na Dedeabağ Mutasarrıf Muavini Antuvan Billur Efendi atanmıştır. (BOA.DH.MKT.1152/11.28 Mart 1908)

devamlı surette müracaatta bulunduğunu, bu konunun bir an önce çözüme kavuşturulmasını talep etmiştir. (BOA.DH.ŞFR.369/11.17 Ağustos 1906) Kış mevsiminin başlamasıyla beraber Mehmed Ata Bey, Dahiliye Nezareti'nden kendisinin Erzurum valiliği görevinden alınıp Memurin Mülkiye Komisyonu azalığı görevine atanmasını talep etmiştir. Bu talebine dayanak olarak Erzurum'daki şiddetli soğuğa kendisinin ve ailesinin alışamamasını göstermişse de bu talebi nezaretçe kabul görmemiş ve görevine devam etmiştir. (BOA.DH.ŞFR.369/125.4 Eylül 1906) Mehmed Ata Bey, ilerleyen günlerde selefi Mustafa Nazım Paşa'nın döneminde yaşanan karışıklıkların devamı niteliğindeki bazı olaylarla karşılaşmıştır. Önceki olayların elebaşlarının, şehirdeki adliye teşkilatının ortadan kaldırılması yönünde istidâ sunmaları ile beraber Erzurum'da hareketli bir süreç başlamıştır. Mehmed Ata Bey, bu olayla alakalı Dahiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafla mevcut durumu izah ederek alınması gereken önlemleri sıralamıştır. Mehmed Ata Bey, Erzurum'a tayin olduğu günden beri mart ayında yaşanan olayların tekrar etmemesi için gerekli tedbirleri aldığını, geçmişteki gibi dükkan kapama tarzı olayların hali hazırda olmadığını, fakat 5-6 günden beri şehirde çeşitli şekillerde yapılan manipülasyonun devam ettiğini, Mustafa Nazım Paşa zamanındaki olayların müsebbibi konumundaki kişilerin cezasız kaldıkça bu kişilerin yeni olaylara sebebiyet vereceklerini, söz konusu şahısların artık yumuşak bir dille uyarılmalarının ise yetersiz kalacağını belirtmiştir. Vali Bey, Yedinci Ordu Kumandanı Ferik Münir Paşa, Merkez Naibi Hilmi Efendi, Ondördüncü Liva Kumandanı Mirliva Neşet Paşa ve İstinaf Ceza Reisi Salim Efendi ile yapılan toplantı sonucu olayları başlatan elebaşların Sivas, Diyarbakır ve Halep vilayetlerine sürgün edilmeleri, Müftü Lütfullah Efendi'nin ise bir miktar maaş bağlanarak ya Ankara'ya da Konya'ya gönderilmesinin uygun olacağı yönünde ortak karar aldıklarını ifade etmiş ve bu konuda Dahiliye Nezareti'nin onayını beklediklerini yazmıştır. (BOA.DH.TMIK.M.229/78-2.11 Eylül 1906; BOA.DH.TMIK.M.229/78-4.13 Eylül 1906). Erzurum'da yeni bir olayın başlamasından endişe eden Dahiliye Nezareti, olaylara ön ayak olan şahısların isimlerinin kendilerine bildirilmesini Erzurum valiliğinden istemiştir. (BOA.DH.TMIK.M.229/78-3. 13 Eylül 1906) Erzurum valiliği, Dahiliye Nezareti'nin isteği doğrultusunda talep edilen isimleri nezaretle paylaşmıştır. Valiliğin sürgün edilmesini talep ettiği isimler şunlardır: Müftü Lütfullah Efendi, Pastırma tüccarından Şeyh Şamlı Hasan Ağazade Faruk Bey, Sami kıran Akif Ağa, Ayaspaşa İmamzade Mahalleli Efendi Hoca, Şevket Efendi, Pulcu Yusuf, Mezararkalı Mevlüd, Hasan Basri Mahalleli Hacı Sabri Efendi, Abdi Bey'in oğlu Tahsin Bey, Kasab esnafından Fehim ve Kurban isimli kasaptır. (BOA.BEO.

2928/219569-4.17 Eylül 1906) Erzurum Valisi Mehmed Ata Bey'in bu talebi bir müddet sonra nezaretçe kabul görmüş, karışıklıklara ön ayak olan kişilerin vilayetin uygun göreceği mahallere sürgün edilmesi kararı çıkmıştır. (BOA.İ.DH.1448.53-5.12 Ekim 1906; Kansu,2008,s.56)

Söz konusu şahısların Erzurum'dan gönderilmeleri hakkında çıkan irade sonrasında Vali Mehmed Ata Bey ve Fırka Kumandanı Münir Paşa, yaptıkları mütalaa sonucu sürgüne gönderilecek şahıslardan olan Müftü Lütfullah Efendi ve sayılan isimlerden iki kişinin 23 Ekim sabahı jandarma ve polis efradının refakatinde şehirden çıkarılmalarını kararlaştırmışlardır. Müftü Lütfullah Efendi ve diğer iki kişinin şehirden çıkarılmaları esnasında Müftü Lütfullah Efendi'nin kardeşi Yüzbaşı Rauf Efendi, bu tutuklamaya karşı çıkarak Müftü Lütfullah Efendi'ye destek vermiş, jandarma ve polisler hakaret etmiştir. Diğer iki kişinin tutuklanması sırasında da o bölgede yeterli derecede askeri kuvvetin olmamasından dolayı bazı sorunlar yaşanmışsa da tutuklanmalar yapılmış, müftü ve diğer iki kişi şehirden çıkarılmıştır. Tutuklamalar esnasında yaşanan sorunlar ise Erzurum'da yeni bir karışıklığın fitilini ateşlemiştir. (Mehmet Nusret,1338,s.65) Vali Mehmed Ata Bey, şehirde çıkması muhtemel bir olayın önüne geçmek amacıyla Fırka Kumandanı Münir Paşa'ya bir tezkere yazmış ve askeri yardım talep etmiştir. Ancak o esnada 300-400 kişilik bir grup herhangi bir mukavemet görmeksizin hükümet konağına kadar gelmişlerdir. Sabahın erken saatlerinde hükümet konağı önünde toplanan bu kalabalığın ilerleyen saatlerde daha büyük bir kalabalığa neden olacağı düşüncesinden hareketle, topluluğun dağıtılması için yüksek sesle uyarı yapılmış, ancak sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine söz konusu kalabalığa ön ayak olanların tutuklanarak adliyeye sevk edilmesi ve kalabalık içerinden askere silah ile mukavemet edilmesi durumunda da misliyle karşılık verilmesi için Mehmed Ata Bey, Fırka Kumandanı Münir Paşa'ya sözlü talimat vermiştir. Ancak Münir Paşa bu talimatın yazılı olması gerektiğini ifade etmesi üzerine vali bey, bu kez de söz konusu talimatı yazılı olarak fırka kumandanlığına iletmıştır. Mehmed Ata Bey'in yazılı talimatına rağmen beklenen askeri destek fırka tarafından verilmemiştir. O esnada hükümet konağının önünde toplanan kalabalık, mukavemetsizlikten istifade ederek taşkınlıklarını daha da artırmışlardır. Müftü Lütfullah Efendi ve diğer iki şahsın hükümet konağında olmadıklarını ve bu kişilerin yola çıkarıldıklarını anlamaları üzerine, söz konusu kalabalık Vali Mehmed Ata Bey'in ikamet ettiği konağa doğru yönelmiştir. Olayların çıkmasıyla beraber konağın önünde ihtiyaten bulunan askerlerin, zabıtlarından aldığı emir üzerine konağın önünden çekilmeleri sonucu kızgın kalabalık konağın bahçesine kadar girmiştir. Bahçede bulunan 5-6 jandarma erinin müdahalesinin yetersiz kalması

üzerine kalabalık, konağın kapısını kırmış ve içeri girmiştir. Bu esnada Vali Mehmed Ata Bey, yanında bulunan ailesi ve Müdde-i Umumi Muavini Faik Efendi ile beraber konağın arka kapısından dışarı çıkmışlarsa da kalabalığın elinden kurtulamamışlardır. Mehmed Ata Bey, asilerin eline düşmüş, ancak ailesi o esnada yardıma gelen küçük bir askeri müfreze tarafından kurtarılaraq yakınlardaki bir kışlaya götürülmüştür. Asilerin ortasında tek başına kalan Mehmed Ata Bey ise oldukça kötü bir muameleyle karşılaşmıştır. Yaklaşık 40-50 kişilik bir kalabalık tarafından ele geçirilen Vali Mehmed Ata Bey, söz konusu gurubun saldırısına uğramıştır. Değnek ve taşlarla yapılan bu saldırı sonucu Mehmed Ata Bey kafasından yaralanmış, yakınlardaki izbe bir alana sığınarak orada yardım beklemiş ancak beklediği yardımı görememiştir. Vali bey, asilerin isteği doğrultusunda Erzurum'dan gönderilen Müftü Lütfullah Efendi ve diğer iki kişinin geri döndürülmesi için Aşkale'ye telgraf çekilmesine razı olmuştur. Asiler, taleplerinin yerine getirilmesine rağmen Vali Mehmed Ata Bey'i serbest bırakmamışlardır. Müftü Lütfullah Efendi ve diğer iki şahsın şehre döneceği âna kadar ihtiyatı elden bırakmak istemeyen asiler, Vali Mehmed Ata Bey'i İbrahim Paşa Camii'ne götürmüş ve orada tutmuşlardır. (BOA. Y.A.HUS.507/12-3.23 Ekim 1906) Gündüz saat ikiden gece saat bir buçuğa kadar burada bekleyen Vali Mehmed Ata Bey, müftü ve diğer iki şahsın şehre geri dönmesi üzerine serbest bırakılmış ve konağına dönmüştür. (Ulusalkul,1937,s.22) Asiler, şehirde karışıklığın başlamasıyla beraber vali haricinde diğer kamu görevlilerine karşı da saldırıda bulunmuşlardır. Merkez karakolunda görevli bir serkomiser ve polis memurunu sığındıkları askeri kışladan alarak feci bir şekilde öldüren asiler, vali konağını da yağmalamışlardır. Erzurum Jandarma kumandanı Ahmed Paşa ise bu saldırılardan yine şehirdeki bir kışlaya sığınarak kurtulabilmiştir. (BOA. İ.HUS.147/30-4.23 Ekim 1906)

Vali Mehmed Ata Bey, yaşadığı üzüntü verici olayın ilk şokunu üzerinden attıktan sonra sadarete yazdığı tafsilatlı bir telgrafla yaşadığı olayların safahatını anlatmıştır. Vali bey, Erzurum'da Ekim ayında yaşanan olayların öncesinde yapılan toplantılarda, Ferik Münir Paşa'nın mart ayındaki olaylarda dahli olanlar için yapılacak bir muamelede askeri destek sağlayacağını, bu konuda şüphesi olmaması gerektiğini ifade ettiğini, ancak tutuklamaların ardından halkın galeyana gelmesiyle Ferik Münir Paşa'nın isyancılara herhangi bir müdahalede bulunmadığını, 12-13 yaşlarındaki çocuklardan ibaret olan isyancılar karşısında savunmasız bırakıldığını ve asilerin kendisini 40 saat mevkuf, 24 saat de aç bıraktığını büyük bir üzüntüyle yazmıştır. Fırka kumandanı Ferik Münir Paşa'nın kendisinin İbrahim Paşa Camii'de tutuklu bulunduğu esnada yanına gelerek isyancıların

karakola sığınan jandarma kumandanını kendisinden istediklerini, bu konudaki kararını sorduğunu ifade etmiştir. Ferik Münir Paşa'nın bu tavrına anlam veremeyen Mehmed Ata Bey, şehirdeki askeri gücün bu olayı rahatlıkla bastırabilecekken Münir Paşa'nın böyle bir tutum izlemesini eleştirmiştir. Diğer taraftan Mehmed Ata Bey, kendisi camide tutuklu iken Erzurum'daki bazı müteberân kişilerin yanına geldiklerini, asilerin kendilerini de tehdit ettiklerini, aralarından bazılarının da Erzincan'a göç etmeyi düşündüklerini söylediklerini ifade etmiştir. Vali bey raporunun devamında Erzurum'da bundan sonraki süreçte askeri zabitan ve efradın değiştirilmesiyle, bir müddet örfi idare ile mülki ve askeri yetkilerin tek elde toplanmasının uygun olacağını yazmıştır. (BOA.İ.HUS.147/30-5.23 Ekim 1906)

Olayların sükûnete ermesinin ardından Erzurum'da askeri ve idari anlamda nasıl bir yol izleneceği konusu ise Yıldız Sarayı Başkıtabeti tarafından yapılan mütalaalar sonrasında belirlenmiştir. Yapılan istişarelerden sonra ne Vali Mehmed Ata Bey'in ne de Erzurum Fırka Kumandanı Ferik Münir Paşa'nın Erzurum'da görev yapması uygun görülmemiştir. Vali Mehmed Ata Bey'in mülki idaredeki tecrübesizliğinin yanı sıra idari işlerden ziyade gazete yazarlığıyla meşgul olması eleştirilmiş ve kendisinin Erzurum valiliği görevinden alınması yönünde karar çıkmıştır. Yaşanan olayların farklı vilayetlere sirayet etmesinden endişe duyan başkıtabet, söz konusu olayların kontrol altına alınması noktasında Erzurum'daki askeri kanadı da ihmalkâr olarak nitelemiş ve Fırka Kumandanı Münir Paşa'nın da bu görevde kalmasının doğru olmayacağını ifade etmiştir. (BOA.İ.HUS.147/30-11.23 Ekim 1906)

Vali Mehmed Ata Bey'in Erzurum valiliği görevinden alınacağını kesinleşmesinin ardından Erzurum Valiliği görevine 29 Ekim 1906 tarihinde Mamuretülaziz Valisi Mustafa Nuri Paşa atanmıştır. (BOA.İ.DH.1449/43-29 Ekim 1906)

4. SONUÇ

Son dönem Osmanlı aydınlarından olan Mehmed Ata Bey, valilik, nazırlık gibi üst düzey görevlerde bulunmuş önemli bir devlet adamıdır. Ciddi ve entelektüel bir kişilik olarak bilinen Mehmed Ata Bey, Türk tarihçiliğine ve edebiyatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Sultan II.Abdülhamid dönemi Osmanlı maliyesinin önemli teknokratlarından olan Mehmed Ata Bey, Maliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne geçiş yaparak taşradaki en büyük memuriyet olan valilik makamına oturmuştur. Mehmed Ata Bey, tecrübeli bir devlet adamı olmasının yanında tecrübesiz bir taşra

idarecisi olarak imparatorluğun en sıkıntılı günlerinin yaşandığı Erzurum'a vali olarak atanmıştır. Erzurum'da 1906 yılında başlayan vergi kaynaklı olayların yatıştırılması için sivil irade olarak çok büyük emek sarfeden Mehmed Ata Bey, bu süreçte şehirdeki askeri firkadan istediği yardımı alamamıştır. Erzurum'da 1906-1907 yıllarında yaşanan vergi ayaklanmasına ön ayak olanların şehirden tard edilmesi sürecinde bu teşebbüsün başarısızlıkla sonuçlanmasını isyancıların çokluğu, ya da taleplerinin büyüklüğü ile değil şehirdeki askeri güçlerin olaylara müdahale etmemesiyle açıklayan Mehmed Ata Bey, Erzurum'daki sivil iradenin askeri irade karşısındaki konumu hakkında önemli bir örnek teşkil etmiştir. 1906 yılının mart ayında başlayan ve 1907 yılında da devam eden Erzurum olayları esnasında yaşanan süreçte art arda beş valinin değişimi şehirdeki yönetsel sıkıntıları açık bir şekilde göstermiştir. Askeri güç olarak hem 4. Ordu hem de Hamidiye Alayları kumandanı olan Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın bölgedeki varlığı ve askeri güçlerin büyüklüğü karşısında Mehmed Ata Bey'in tabiriyle 12-13 yaşlarında ve toplamda 300-400 kişilik bir grubun bu tür olaylara sebebiyet vermesi düşündürücü bir vaka olarak ön plana çıkmaktadır. Toplamda 7 ay (208 gün) Erzurum'da kalan Mehmed Ata Bey'in Erzurum valiliği görevi, kısa ancak dönemin bürokratik ilişkilerinin irdelenmesi açısından önemli bir zaman dilimidir.

5. KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA.A.MKT.MHM.676/9.3
BOA.BEO.2928/219569-4
BOA.DH.SAİD.d 4/908
BOA.DH.SAİD.d. 150/187
BOA.DH.ŞFR.365/82
BOA.DH.ŞFR.369/11
BOA.DH.ŞFR.369/125
BOA.DH.MKT.1095/40.1
BOA.DH.MKT.1095/40.2
BOA.DH.MKT.1152/11
BOA.DH.TMIK.M.229/78-2
BOA.DH.TMIK.M.223/14
BOA.DH.TMIK.M.229/78-4
BOA.İ.DH.1388/11
BOA.İ.DH.1441/4
BOA.İ.DH.1444/24
BOA.İ.DH.1448.53-5
BOA.İ.DH.1449/43
BOA.İ.DH.1451/22

BOA.İ.DUİT.7/54
 BOA.İ.DUİT.9/54
 BOA.İ.HUS.147/30-4
 BOA.İ.HUS.147/30-5
 BOA.İ.HUS.147/30-11
 BOA.MV.215/24
 BOA.Y.A.HUS.507/12-3
 BOA.Y.PRK.UM.78/110

- Arslan Mehmed, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehmed-ata> (Erişim tarihi: 10.09.2021)
- Bayur, Y.H. (1963). *Türk inkılap tarihi*, C.I K.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Demirel, M. (1990) *İkinci Meşrutiyet öncesi Erzurum'da halk hareketleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Kansu, A. (2015). *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Kars, H. Z. (1997). *1908 Devrimi'nin halk dinamiği*, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Mehmet Nusret. (1338). *Tarihçe-i Erzurum yahut hemşehrilerime armağan*, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul
- Özcan, A. (1991). Atâ Bey Mehmed. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c.4 s.34
- Petrosyan, Y.A. (1974). *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul
- Şemseddin Sami,(2019). *Kâmûs-ı Türkî*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, O. (1984). *1906-1907 Erzurum ayaklanması ı*, Türk Kültürü, y.XXII, sy.255, Temmuz 1984, syf.453-466
- Türkdoğan, O. (1984). *1906-1907 Erzurum ayaklanması ı*, Türk Kültürü, y.XXII, sy.256, Ağustos 1984, syf.497-509
- Türkdoğan, O. (1984). *1906-1907 Erzurum ayaklanması ııı*, Türk Kültürü, y.XXII, sy.257, Eylül 1984, syf.575-596
- Ulusalkul, N. (1937). *İstibdad aleyhinde Türk Ulusunun ilk hareketi "Erzurum ihtilali"*, Ankara Basımevi, Ankara.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.